

O predstavivosti

Pojem predstavivosti (imaginácie, obrazotvornosti, reprezentovania) bol a je na svoju vlastnú škodu chápaný ako odkaz na fantazírovanie, bezbrehú a niekedy až patologickú ľubovôľu či aspoň subjektívnosť. Staval sa do protikladu s jasným, vedomým myslením a zdôvodňovaním – buď preto, lebo sa predstavivosť zatracovala, alebo preto, lebo sa naopak vyzdvihovala, napríklad v romantickej tradícii či estetizme. Ďalším neblahým počínaním je takmer automatické stotožňovanie predstavivosti s obrazovou, figuratívnou imagináciou – s vizuálnym „predstavovaním si“ konkrétnych predmetov a situácií.

V súčasnosti sa chápanie predstavivosti významne posunulo – za najvýznamnejšie považujem také chápanie predstavivosti, ktoré umožňuje pomocou nej vysvetliť produktivitu myslenia: totiž fakt, že každý človek napriek tomu, že jeho mentálne schopnosti sú konečné a obmedzené, a napriek tomu, že má v danej chvíli k dispozícii z biografických, historických, ekonomických, sociálnych a kultúrnych dôvodov iba limitovaný počet predstáv, dokáže vytvárať / predstavovať si / zastávať niečo nové. Predstavivosť je práve schopnosť tvorivo kombinovať predstavy v reakcii na nové alebo i staré problémy.

Takto chápaná predstavivosť má svoje limity. Jej limitmi sú na jednej strane určité univerzálne dispozície ľudskej mysle, o ktorých tu nebudeme hovoriť, ale najmä naučené bariéry, ktoré nám bránia zo sociálnych a historických dôvodov uznať niektoré z potenciálnych kombinácií predstáv za produktívne, neškodné či dokonca za možné.

Schopnosť predstavivosti, aj keď je vlastná každej ľudskej mysli, sa stáva obzvlášť dôležitou v zlomových situáciách, v ktorých je potrebné s relatívne dramatickou rýchlosťou „reštrukturalizovať“ pôvodné sociálne, ekonomické a politické väzby a vytvárať nové. A keďže vieme, že mnohé z týchto väzieb neexistujú „objektívne“, vonkajším spôsobom (ako budovy, pôda, les či obydlia), ale sú tvorené práve predstavami – rozoznávaním a uznávaním (ako politická autorita, vzdelávanie či mediálne informácie), sa predstavivosť stáva kľúčovou.

Prečo máme v našej spoločnosti problémy pri presadzovaní riešení, ktoré sú síce dokonca aj podľa všeobecnej mienky racionálne, ale napriek tomu stroskotávajú na pasívnej rezistencii a neschopnosti „predstaviť si a uznať“, že ide o problém a aký je tento problém zásadný (rómske záležitosti, podpora vedy a školstva,

čerpanie európskych fondov). Existuje niečo také ako (sociálno-historicky podmienená) „kolektívna predstavivosť“, resp. „kolektívna psychológia“ či „mentalita“, ovplyvňujúca naše správanie a rozhodovanie? Ak áno, aké sú podmienky jej vytvárania a fungovania? Ak nie, ako sociálne skupiny, zložené z jednotlivcov, „internalizujú“ sociálne vzorce, pravidlá a normy svojho správania?

Nikto nepochybuje o tom, že formálne i neformálne pravidlá, či už inštitucionalizované alebo nie, musia byť ľuďmi internalizované, zvnútornené, aby mohli pôsobiť. Vyhlásenia, že problémy spôsobuje fakt, že ľudia mnohokrát „nedodržujú pravidlá a normy“, založené na „dôvere“, nie sú ani len začiatkom vysvetlenia. Napríklad reformné snahy sa presadzujú oveľa ťažšie, pokiaľ si ich najzákladnejšie princípy predstavivosť obrovskej väčšiny ľudí nedokáže alebo nechce internalizovať. Nejde tu o problém „prístupu k informáciám“, vysvetľovacích kampaní či „ľudového“, jednoduchého jazyka. Skôr je dôležité uznať (a následne preskúmať) špecificky slovenské (alebo stredoeurópske) štruktúry predstavivosti, a pokúsiť sa s nimi počítať, využiť ich a transformovať, a nie ignorovať. V politickej a čiastočne aj v ekonomickej sfére sa môžu zmeny aspoň čiastočne diať aj diskontinuitne a radikálne. Vo sfére predstavivosti (a teda v mnohých ďalších oblastiach sociálnej a kultúrnej sféry) sú radikálne, diskontinuitné zmeny doslovne nemožné.

Je teda zrejmé, že predstavivosť je reálne pôsobiacou sociálnou a politickou silou, určujúcou správanie ľudí, a bolo by vhodné preskúmať ju oveľa podrobnejšie.

Egon Gál: Mnohí súčasní filozofi nás presviedčajú, že žijeme skôr vo svete predstáv než vo svete faktov. Preto Ferova myšlienka, že ten, kto ovláda predstavivosť, disponuje skutočnou mocou, vystihuje súčasnú situáciu. Je to inšpiratívna myšlienka. Vieme, že vojna je fakt, chudoba je fakt. Politika reaguje na fakty. Keď však začneme fakty vysvetľovať, keď hľadáme motívy konania, napríklad motívy, ktoré viedli Američanov k vojne s Irakom, tak sme odkázaní na predstavivosť. Podobne keď rozmýšľame o motívoch liberálov a konzervatívcov v sporoch o novelizáciu interrupčného zákona, tak sme odkázaní na predstavivosť, pretože tam už nemáme k dispozícii nijaké fakty. Predstavivosť, teda istá interpretácia faktov, rozhoduje o tom, ako sa vo svete správame.

Martin Kanovský: Nikto nemá k dispozícii priamo fakty. Každý si najskôr musí fakty reprezentovať, a potom z nich môže vychádzať. Výnimkou sú možno nejaké čisto reflexívne reakcie, keď človek odtiahne ruku z horúceho predmetu. Nikdy na nikoho nepôsobí priamo a automaticky nejaký fakt. Fakt je najprv reprezentovaný, spracovaný v mysli podľa istých princípov a až potom naše správanie reaguje na toto spracovanie. Mohli by sme hovoriť o sociálnych a kultúrnych podmienkach, ktoré pôsobia pri vytváraní a hierarchizácii týchto reprezentácií. A samozrejme, dôležitou otázkou je i to, prečo sa niektoré reprezentácie nevytvárajú.

František Novosád: Podčiarkovanie úlohy reprezentácií pri motivovaní a usmerňovaní nášho individuálneho konania sa mi zdá predsa len príliš intelektualistickou interpretáciou. Aspoň pokiaľ za „reprezentáciu“ budeme považovať niečo, čo sa od konania dá „oddeliť“. Pre naše konanie v „každodennosti“ je charakteristická istá spontaneita a obvykle len dodatočne, v reflexii, môžeme „oddeliť“ „reprezentácie“ od fyzickej alebo psychickej „akcie“. Reflexia a jej korelát „reprezentácia“ sú teda sekundárnymi produktmi. Za dôležité však považujem Martinovo upozornenie na to, že pojem predstavivosti sa v bežnom jazyku používa vo veľmi zúženom význame a obyčajne si ho rezervujeme pre vyššie, tvorivé výkony. Za tvorivých považujeme umelcov, vedcov, manažérov a možno aj politikov. Predstavivosť tu vlastne znamená schopnosť prekračovať dané, vytvárať niečo nové, niečo, čo tu ešte nebolo. Aj toto je však veľmi zúžené ponímanie tvorivosti. Predstavivosť totiž funguje aj na rovine elementárnych vzťahov človeka k svetu a na elementárnej úrovni medziľudských vzťahov. Už elementárna psychológia vnímania nás upozorňuje na to, že vnímaná „vec“ mi nikdy nie je priamo daná, vždy je trochu aj „vymyslená“. Ešte dôraznejšie to platí pre vnímanie iných, iného človeka. Predsa druhého musím nejakým spôsobom nielen identifikovať ako iného človeka, musím ho tiež nejakou uznať, identifikovať v istej kvalite. Musíme ho teda poznať ako jednotlivca a uznať v istej jeho spoločenskej kvalite, teda zaradiť do hodnotového a symbolického univerza. A on mi musí odpovedať svojimi identifikáciami a uznaniami. Práve na tejto elementárnej úrovni sa „konštituuujú“ základné sociálne vzťahy, základné reciprocitu a asymetrie. Koordinácia a usmernenie týchto identifikácií a uznaní je jedným zo základných problémov každej spoločnosti. Koordinácie na rovine

empatie sú potom dopĺňané koordináciami a usmerneniami prostredníctvom mravnosti, práva a politiky. Teda už pri rozbere elementárnych ľudských vzťahov sa bez prínosu predstavivosti nemôžeme zaobiť. Ešte dôležitejšie je pochopiť úlohu predstavivosti pri utváraní vyšších sociálnych vzťahov. Každý sociálny vzťah je vždy aj nejakým interpretovaným, reprezentovaným v mysli konajúcich a každá spoločnosť sa usiluje nejakým spôsobom symbolicko-reprezentatívnu rovinu ľudských vzťahov dostať pod kontrolu. Symbolické formy – morálka, právo, ideológia – plnia aj funkciu koordinácie predstáv, ktoré si utvárame o svojich sociálnych vzťahoch, nech už ide o vzťahy symetrické alebo asymetrické, nadriadenosti či podriadenosti, vzťahy spolupráce alebo vzťahy konfliktu. Dlhú funkciu základného média koordinácie týchto interpretácií plnilo náboženstvo. Náboženstvo však už dávno nie je takýmto „médiom médií“ a súčasná spoločnosť vytvára komplikovanú sieť sprostredkovaní, ktoré tvoria a udržiavajú spoločenský poriadok, teda istú koordinovateľnosť a predvídateľnosť nášho konania. Musíme sa však pýtať, ako je v súčasnosti, ako sa udržiava základný poriadok spoločnosti dnes.

Egon Gál: Základnou otázkou je, kto vlastne formuje a aké sú mechanizmy formovania predstáv ľudí. Martin má pravdu v tom, že predstavivosť nie je voľná fantázia, že produkcia predstáv sa tiež riadi istými schémami. A upevňovať predstavivosť znamená postupovať podľa týchto schém. Predstavivosť v minulosti ovplyvňovali umelci, kňazi, teológovia. Dnes ju najviac ovplyvňujú politici a médiá. Volakedy mal moc ten, kto mal v rukách represívne prostriedky, políciu, súdy. Dnes majú moc tí, ktorí dokážu manipulovať presvedčeniami ľudí. Moc sa vykonáva pomocou mašinérie, ktorá priamo ovplyvňuje naše predstavy. Ako vlastne táto mašinéria funguje?

Samuel Abrahám: Hovoríme o zásadných veciach. Začínáme však narábať s výrazom, ktorý je veľmi sugestívny. Predstavivosť naozaj spájame s umením a umelcami. Myslím si však, že to, čo sa pokúšate vyjadriť pomocou konceptu predstavivosti sa dá ľahšie artikulovať pojmom ľudskej povahy alebo politickej kultúry. Pojmom politická kultúra už dlhé desaťročia pomenúvame ani nie tak fakty, ale, čo si ľudia myslia o faktoch, čo si myslia o fungovaní spoločnosti. Tento pojem politickej kultúry, ktorý sa začal používať v šesťdesiatych rokoch v USA, sa ukázal veľmi užitočný v soviológii, teda pri skúmaní komunistického režimu. V tejto spoločnosti existoval rozpor medzi tým, čo si ľudia mysleli a ako konali. Jedným z dôvodov tohto rozdielu bol strach – ľudia sa jednoducho báli povedať to, čo si úprimne mysleli. Tento rozpor v myslení a konaní po páde komunistického režimu pominul a zdalo by sa, že rozdiel medzi myslením a konaním sa zmenšil. Napriek tomu, že tohto tlaku a strachu niet, vidíme, že predseda je len rozdiel medzi objektívnymi podmienkami konania a konaním samotným. Sme vôbec schopní rozpliesť a rozlíšiť ten zložitý mechanizmus, ktorý reálne ovplyvňuje konanie ľudí?

František Novosád: Práve tu, pri rozbere politickej kultúry, je dôležitý pojem

predstavivosti. Prečo sa vlastne vytvára rozdiel medzi „reálnym“ bytím ľudí a spôsobom ako sa rozhodujú? Predstavivosť je zónou, kde dochádza k neurčitým transformáciám determinácií, tlakov a výziev, ktoré na nás doliehajú „zvonku“, kde si tieto tlaky istým spôsobom uvedomujeme a odpovedáme na ne. Tieto výzvy a tlaky teda vždy nejakým spôsobom interpretujeme, nejakým „kódujeme“ a reagujeme, konáme, na pozadí týchto našich interpretácií. Samozrejme, musíme sa o vylúštenie tohto kódu aspoň pokúsiť. Pojem politickej kultúry je jedným z takých pokusov identifikovať sprostredkovania medzi „bytím“ a konaním, ukázať, že medzi „podnety“ a „reakcie“ nie je vložený „generátor náhodných reakcií“. Teda politická kultúra ako reálny „generátor“ masového konania má istú štruktúru...

Martin Kanovský: Súhlasím s tým, že to, ako som vymedzil predstavivosť má veľa spoločného s tým, ako si vymedzil pojem politickej kultúry. V našich kontextoch sa termín politická kultúra používa takmer výlučne len v hodnotiacom kľúči. Politická kultúra znamená dodržiavanie nejakých pravidiel.

Samuel Abrahám: Pojem politickej kultúry sa nepoužíva ako hodnotiaci pojem. Dosť často počujeme, dokonca sme to počuli aj za komunizmu, že potrebujeme zvyšovať politickú kultúru, politickú morálku.

Martin Kanovský: Ľudia nie vždy dokážu úplne jasne sformulovať svoje záujmy a hodnoty a niekedy je pre nich dôležitejšie, aby politik ponúkal aj istý spôsob videnia sveta, aby im ponúkol niečo, čo by mohli považovať za samozrejmé, teda niečo ako koordináty samozrejmosti. Politik musí nielen byť schopný vyjadriť určité záujmy a hodnoty, ale dôležité je aj to, aby sa pohyboval v tom istom svete predstáv, v ktorom sa pohyujú aj jeho voliči. Mnohí ľudia si mysleli, že stačí odstrániť komunizmus a samé sa začne niečo diať, že ľudia automaticky, slobodnou vôľou vytvoria prostredie, v ktorom budú medzi sebou slobodne súperiť rôzne ideológie. Politik však musí ponúknuť aj niečo ako víziu, určitý projekt, ktorý musí vychádzať z určitého automatického videnia sveta. Toto videnie sveta som nazval predstavivosťou. Sú veci, ktoré ľudia považujú za úplne samozrejmé, hoci my vieme, že prirodzené nie sú, že sú historicky, kultúrne, sociálne, určite aj kognitívne podmienené. To, že my vieme, že to nie je tak, nebráni väčšine ľudí, aby to nepovažovali za úplne prirodzené a samozrejmé. A každá analýza politického života, ako aj sociálnych a kultúrnych javov by mala z toho vychádzať.

František Novosád: Približne do prvej svetovej vojny – toto rozhraničenie berte ako provizórium – mali skoro všetky veľké politické zoskupenia v Európe tendenciu svojim potenciálnym podporovateľom, svojim klientom aj vysvetľovať ako reálne svet funguje. Preto tiež kládli taký dôraz na to, čo sa odvtedy nazýva „ideológia“. Marxisti chodili na robotnícke schôdze a vykladali ich účastníkom o nadhodnote

a o organickom zložení kapitálu, o fungovaní kapitalizmu ako systému. Podobne liberáli poučovali svojich prívržencov o fungovaní právneho štátu a trhu. Nacionalisti hovorili o úlohe národa a národnej kultúry v dejinách. Po prvej svetovej vojne politici zistili, že existujú aj kratšie a schodnejšie cesty k úspechu ako je „vysvetľovanie sveta“. Začali apelovať na predsudky, na aspirácie, na sny más. Vtedy začalo obdobie demagógie. Politik utlmil svoje sklony vysvetľovať a začal ľudí „lákať“, „zvádzať“. Politika sa stala vecou demagógov a charizmatikov. Súčasnú politiku si už bez tohto „trhu sľubov“ ani nemožno predstaviť. Reklamné agentúry sú schopné „vyrobiť“ charizmu takmer na počkanie. Samozrejme záručná doba takéhoto výrobku je veľmi krátka, niekedy uplynie ešte pred uzavretím volebných miestností.

Egon Gál: Áno, ale marxisti robotníkom tiež rozprávali, že ich situáciu môže zmeniť len revolúcia, že potom už nebudú utláčaní a utlačovatelia. A nacionalisti im zasa rozprávali o hrdinských príbehoch ich predkov a o nepriateľoch, ktorí nás ohrozujú. Apelovali na predstavivosť a emócie, vždy sa na svojich prívržencov obracali s ponukou, že pomôžu uskutočniť svet, ktorý by sa im páčil. Predstava je dôležitá preto, že musí byť definovaný istý priestor možností, v ktorom sa potom odohrávajú spory a vyjednávania ohľadne záujmov a v ktorom sa tieto záujmy legitimujú. Riziko politiky je dnes v tom, že ovplyvňuje ľudskú predstavivosť rôznymi strategickými manipuláciami, zatajovaním faktov a psychologickou manipuláciou.

Samuel Abrahám: Populistickí politici ponúkajú ľuďom to, čo títo ľudia chcú. Jednou z charakteristických črt dvadsiateho storočia je to, že predstavivosť sa vzťahuje vždy na kratšie a kratšie časové úseky. Ešte v prvej tretine dvadsiateho storočia politické zoskupenia ponúkali dlhodobé a finálne ideály: komunizmus, fašizmus či *welfare state*. Avšak tieto všezahrňujúce ideológie padli. Na ich miesto prišla krátkodobá predstavivosť. Do tohto vákua vnikol reklamný priemysel a politici. Nikto iný nebol schopný priestor predstavivosti, ktorý sa uvoľnil pádom veľkých ideálov a ideológií, obsadiť. Nezvládli to teológovia, filozofi ani vedci. Bolo by príliš jednoduché túto zmenu časových parametrov predstavivosti pokladať iba za výsledok konšpirácie politikov.

Martin Kanovský: Predstavivosť, na ktorú apelujú politici – to nie je len svojvoľný populizmus, je to niečo, čo politici, pokiaľ chcú byť úspešní, musia robiť. Teológovia a vedci, z rôznych dôvodov, už nemôžu ponúknuť ucelenú víziu. Dnes si už nikto nemôže robiť automatické nároky na absolútnu pravdu. Veda už neponúka intuitívne pochopiteľné výsledky. Nie je prístupná ľudovej predstavivosti. Na to, aby človek do vedeckej vízie prenikol, potrebuje špeciálne a dlhodobé vzdelanie. Len výdobytky techniky dávajú nepriamy dôkaz, že veda funguje. Preto politici, keď formujú predstavivosť, a ponúkajú ľuďom ich vlastné sny, postupujú v súlade s možnosťami doby. Politik má dvojitú úlohu: musí vychádzať z toho, ako jeho voliči vidia svet a musí im ponúknuť – na úrovni predstavy návod na konanie – ako

to zachovať alebo ako to zmeniť. Najprv sa však musí zmeniť videnie sveta, jeho reprezentovanie. Priamymi príčinami konkrétnych rozhodnutí a konaní ľudí nie je nikdy nejaká „realita“, ale reprezentácie tejto reality (tie sú samozrejme rovnako reálne, ako čokoľvek iné – zastávanie mylnej predstavy je reálne a pôsobí ako príčina konania aj napriek a niekedy dokonca vďaka jej mylnosti). Politici sa už nemôžu odvolávať na nejaký železný zákon pokroku, ktorý sa presadí tak či tak. Nemôžu sa odvolávať na Prozreteľnosť, ktorá nás dovedie k vopred určenému cieľu i keď kľukatými cestami. Politik sa nemôže spoľahnúť na nič, čo by sa akoby v pozadí usilovalo o to isté ako on.

Egon Gál: Často sa v tejto súvislosti hovorí o „produkcii skutočnosti“. Bežní občania nemajú dost informácií ani znalostí, aby mohli rozhodnúť, čo je vo verejnom záujme a čo nie. Politici a médiá „produkurujú“ informácie, ktoré sú z hľadiska ekonomickej, sociálnej a kultúrnej politiky irelevantné, ale majú dost emocionálnej sily, aby ovplyvnili preferencie občanov.

Martin Kanovský: Skutočnosť sa produkuje práve na úrovni predstavivosti alebo reprezentácií. Alebo presnejšie, nie samotná skutočnosť, ale to, ako ju vnímate – avšak pre nás je to vnímanie skutočnosťou samotnou. Politická skutočnosť v tom nie je nijakou výnimkou.

Samuel Abrahám: V akom zmysle možno hovoriť o skutočnosti, keď Martin tvrdí, že to, čo sa obvykle nazýva skutočnosť, si väčšina stotožňuje s niečím prirodzene daným? My však vieme, že to nie je tak, že svet dnes je iný ako sa nám zdá, až retrospektívne sme schopní posúdiť čo sa naozaj udialo, čo bola ilúzia či sebaklam. Ako si teda zdefinujeme návod na použitie pojmu skutočnosť?

Martin Kanovský: Pre tých ľudí je to najskutočnejšia skutočnosť. Pre nás to nemusí byť skutočnosť. Treba rozlišovať skutočnosť a reprezentáciu skutočnosti, pričom obidve sú reálne. Nikdy nemožno jednoducho predpokladať, že ak poznáme, opíšeme či niekomu vyložíme skutočnosť, a máme pritom pravdu, že on alebo ona si tú skutočnosť takto jednoducho musí reprezentovať. Nemusi a ani nebude.

Egon Gál: To závisí od toho, koho myslíš tým „my“. Myslím, že ani my štyria nemáme dost relevantných informácií a podliehame emóciám.

Martin Kanovský: Máš pravdu – nemôžeme povedať, že pre nás to nie je skutočnosť. My nemáme k skutočnosti nijaký privilegovaný prístup. Mnohé javy sú závislé od ľudského vnímania: budú také, ako ich ľudia vnímajú. Diskusie o tom, či tam

je navyše akási „skutočnosť“, sú bezpredmetné. Ich vnímanie, napríklad politickej skutočnosti, je faktom, a to dokonca aj vtedy, ak majú o tejto skutočnosti skreslené predstavy a dá sa nezávisle ukázať, že ju konštruujú mylne. Aj mylné predstavy o konaní či zmýšľaní nejakého politika sú rovnako dobrou príčinou politického správania ako predstavy pravdivé.

Samuel Abrahám: Teda „my“, ktorí skúmame predstavivosť, vieme, že to, čo si ľudia myslia o svete, to sa im zdá prirodzené, ale v skutočnosti to prirodzené nie je.

Martin Kanovský: Áno, súhlasím. Skutočné to je, avšak „prirodzené“ a dané, za aké to považujú oni, to nie je. Je objektívnym faktom, že ľudia si to a to o svete myslia. Je to fakt ako každý iný. Úplne inou otázkou je, ako je to v skutočnosti. Musíme teda odlíšiť tvrdenie, predstavu, reprezentáciu od predmetu, ku ktorému sa toto tvrdenie vzťahuje.

Samuel Abrahám: Keby teda Hitler vyhral vojnu, tak skutočnosťou by bolo to, čo pokladal za skutočnosť on?

Martin Kanovský: A to som nejako poprel?

Samuel Abrahám: Pokiaľ nemáme nič, čo by naozaj umožňovalo rozlíšiť medzi predstavou a skutočnosťou, ostáva nám zostať len pri tom, čo sa ľuďom vtlačí do hlavy propagandou...

Martin Kanovský: Ja hovorím, že ľudia to považujú za skutočnosť. A to, že to považujú za skutočnosť, je objektívnym faktom bez ohľadu na to, či to tam bolo vtlačené propagandou alebo argumentačným hĺbaním. A samozrejme, my máme možnosť rozlíšiť medzi predstavou a skutočnosťou. To však neznamená, že toto rozlíšenie nám na niečo bude ako vysvetlenie ľudského konania vrátane konania politického.

Samuel Abrahám: Faktom to je, z toho však nevyplýva, že je to skutočnosť.

Martin Kanovský: Súhlasím, nevyplýva z toho, že to, čo si ľudia predstavujú, je skutočnosťou. Skutočnosťou však je, že si to predstavujú a že sa tým riadia. Ja hovorím len to, že ľudia to považujú za skutočnosť. Toto považovanie za skutočnosť je reálne a je reálnou príčinou správania sa a my musíme pri vysvetlení brať do

úvahy reálne príčiny správania sa ľudí. Ak sú nimi mylné predstavy, nedá sa nič robiť, než ich brať do úvahy.

Egon Gál: Tu sa debata môže zacykliť. Pri diskusiách o tom, ako odlišiť skutočnosť od predstavy už epistemológovia a metodológovia strávili nejednu hodinu. Hegel má zrejme pravdu: keď sa produkované fakty dostanú do verejnej diskusie, začnú pôsobiť ako reálne. To isté platí aj o predstavovaných skutočnostiach. Príťahujú, alebo odpudzujú, motivujú, no vzbudzujú aj strach a prebúdajú vášne.

Martin Kanovský: Keď Hitler ponúkol víziu národa na rasovom základe, ktorý si má vy dobyť svoje miesto na slnku, tak je skutočnosťou, že to zapôsobilo na Nemcov tak, že sa do určitej miery správali podľa jeho predstavy, alebo aspoň nebránili takémuto správaniu sa. Skúmať, ako takého predstavy na Nemcov pôsobili, je inou otázkou, ako skúmanie toho, či tieto predstavy boli v súlade so skutočnosťou, či naozaj sú ľudia rozdelení biologicky na rasy alebo nie. Stačí, keď tomu ľudia uverili a správali sa podľa toho. Pre nich to bola skutočnosť. Tak isto ako je skutočnosťou, že z biologického hľadiska ľudia nie sú rozdelení na rasy.

Samuel Abrahám: Mne vadí skôr to, že Martinov spôsob traktovania vzťahu predstavivosti a skutočnosti sa chce zaoberať bez akéhokoľvek pevného bodu. Niet teda právd, hodnôt ako takých...

Martin Kanovský: Tvoj pevný bod samozrejme existuje, ja ho nepopieram, a nepopieram ani skutočnosť. Pri rozboře politických apelov na predstavivosť je nám však na nič. Aby akákoľvek skutočnosť bola príčinou konania ľudí, musia si ju vedomo či nevedome reprezentovať. Darmo budeš niekomu vysvetľovať, povedzme Nemcom v roku 1933, že paleontológia, biológia a mnohé iné vedy hovoria, že pojem rasy nemá nijaký reálny základ. Nakoniec pojem rasy bol z vedeckého hľadiska spochybnený už dávno pred Hitlerom. Problém bol v tom, že ľudia, politici si vyberali také verzie skutočnosti, ktoré boli v súlade s tým, čo si priali považovať za skutočnosť.

František Novosád: Nedá sa povedať, že „darmo budeš“ apelovať na racionálnosť ľudí, lebo to by znamenalo úplnú rezignáciu. Nemožno sa predsa vopred vzdávať a povedať, že ako voliči sme vydaní napospas mediálnym kúzelníkom...

Martin Kanovský: Dá sa to formulovať aj inak, že totiž v niektorých okamihoch nezohráva až takú úlohu apel na rozum a vedecké teórie... A ja som vôbec nemal na mysli médiá a konšpiratívnych politikov. Fakt, že ľudia sa riadia obrovským

množstvom nijako nepreverených predstáv, nie je akousi zlomyseľnou konšpiráciou, ale základom sociálneho a politického života. Idea rozvažujúceho jednotlivca, ktorý zvažuje a preveruje svoje idey na váhe rozumu, hnaného racionálnymi argumentmi, je úplne v poriadku a takíto jednotlivci možno aj existujú, avšak podľa mňa na tom nemôžeme založiť vysvetlenie sociálneho života vrátane politického.

František Novosád: Ľudstvo si len pomaly, vždy s istým oneskorením uvedomuje dvojznačnosť veľkých sociálnych invencií ako je štát, trh, masová propaganda. Len potom, ako sa niekoľkokrát popáli, začne uvažovať o ich rozumnom „spravovaní“, učí sa s nimi „narábať“. Dokonca by sme mohli rozlišovať niekoľko fáz osvojovania si nových sociálnych invencií, nových makroorganizácií spoločenského života. Moderný štát zaručil vnútorný mier, ukončil občianske vojny, zároveň však vytvoril aparát represie, ktorý radikáli rôznych zameraní využili na pochybné alebo priamo na nehumánne ciele. Moc novej obludy, Leviathana, štátu, sa ľahko vymkla z rúk. Leviathan, aj po čiastočnom skrotení, dokázal byť síce dobrým sluhom, ale zlým pánom. Podobne je to s trhom, aj pri ňom sa produktivita spája s deštruktívnosťou a trvalo to takmer dve storočia, kým sa západná spoločnosť naučila s ním racionálne zaobchádzať. Podobne dvojznačné bolo aj vytvorenie masovej verejnosti, teda vytvorenie verejnosti prostriedkami masových médií. Objavenie sa más vo verejnom priestore bolo síce výsledkom rozbitia hierarchizovanej spoločnosti a v tomto zmysle súčasťou demokratizačných pohybov, masy sa však ukázali ako ľahko manipulovateľné. Až po druhej svetovej vojne sa nachádzajú prostriedky ako masy presunúť na štadióny, do obchodných domov, pred obrazovky televízorov, teda čím ďalej od reálnej politiky. Dnes už vieme svoje o nebezpečnosti priameho apelovania na „vôľu ľudu“. Nehovoriac o tom, že sama masa je obyčajne výtvorom istých komunikačných techník.

Samuel Abrahám: Z tvojho obrazu mi vychádza masa ako taká nediferencovaná, nesamostatná horda ľudí, s ktorými Leviathan či trh robí čo chce. Liberálno-demokratický štát po druhej svetovej vojne – ku ktorému sme sa po roku 1989 tak rýchlo a ochotne priplichtili – si uvedomoval hrozbu svojej metastázy do autoritatívneho či totalitárneho režimu. Príkladom môže byť opäť Nemecko tridsiatych rokov, ktoré si zvolilo diktátora, a s nadšením sa pretavilo do formy vlády, vládnutia, ústav a do kontrolných mechanizmov demokracií. Iste, Nemci si uvedomovali aj zraniteľnosť benevolentnej demokracie akou bola Weimarská republika, preto represívny aparát bol inštalovaný, no len pre stav vnútorného ohrozenia. Tak ako Nemecko a Japonsko dobrovoľne akceptovali nanútené ústavy, tak vznik predchodcu EÚ mal odstrániť tradičnú nemecko-francúzsku revnivosť. Môžete namietat, že to nesúvisí s povahou štátu a trhu, no som presvedčený, že áno. Nakoniec, tie masy, ktoré mali byť paralyzované a poslušné, explodovali v šesťdesiatych rokoch proti politike. Nie však proti politike represíí, ale voči politike byrokratického štátu, aparátu bez fantázie a teda možno aj proti svojej vôli konzervatívnemu spôsobu vládnutia a myslenia. Nakoniec poznáme dva druhy politikov. Tí čo za masami utekajú, teda populist

a tí čo ju vedú a ponúkajú víziu, ktorá nemusí byť akceptovaná a v nasledujúcich voľbách prehrajú.

František Novosád: To sú len dva druhy populistov. Je pravda, že postupne každý politik musí v sebe obsiahnuť dávku populizmu. Čím pohotovejšie médiá existujú, tým menej je čas na zložité vysvetľovanie a premýšľanie. Avšak stále by som rozlišoval medzi populistami a štátnikmi. Už keď pre nič iné, tak aby sme mohli diskutovať o zmysluplne politike a nekreslili výlučne depresívne obrazy politiky. Jednoducho aj dnes existujú politici, ktorí nie sú unášaní svojou samolúboťou, vrtkavosťou nás a nie sú len vykonávači nejakého imaginárneho Leviathana. A nejde o politikov, ktorí presadzujú idealistické a vykonštruované predstavy, ale o politikov, ktorí dokážu realisticky zhodnotiť situáciu a presadiť nevyhnutné reformy, dokonca aj za cenu, že v nasledujúcich voľbách budú zmetení. Populista hovorí masám to, čo chcú počuť. Drží sa pri moci, ale spoločnosť neposúva dopredu, nepomáha jej. Pragmatik, realista, štátnik, nazvime ho akokoľvek, má predstavu čo je to politika a čo je pre spoločnosť užitočné. No a keď taký politik neexistuje, aspoň ho opíšme.

Egon Gál: Možno sa zide byť konkrétnejší. Keď jedni chcú zaviesť rovnú daň a spolplatniť školstvo a zdravotníctvo, musia presvedčiť voličov, že je to v ich záujme. Keď niekto chce pravý opak, tiež musí presvedčiť voličov, že je to v ich záujme. Často však vťahujú do verejnej diskusie zástupné problémy – „maďarskú kartu“, registrované partnerstvá, štátne symboly v školách a pod. –, ktoré nemajú nič spoločné s reálnymi problémami, ale vyvolávajú oveľa silnejšie emócie.

Martin Kanovský: Zriedkakedy sa nájde politik, ktorý povie: áno, ja teraz idem robiť reformy, mne nezáleží vôbec na mojej politickej budúcnosti, tieto reformy urobím, pretože ich považujem za správne. Aj takýto politik považuje za lepšie presvedčiť svojich voličov, že reformy sú potrebné a užitočné aj pre jeho voličov, i keď si to vyžaduje obeť. Potom však príde niečo lepšie.

Samuel Abrahám: S týmto súhlasím, ja tak isto nehovorím o idealistovi, ktorý nehľadá na dôsledky svojich rozhodnutí. Nakoniec politik – idealista, ktorý chce presadiť reformy len preto, že si myslí, že sú užitočné bez toho, aby zvažoval šancu na ich presadenie, nielenže uškodí sebe, ale aj spoločnosti. Odčerpáva energiu a stráca drahocenný čas a prinajlepšom sa zaslúži o zachovanie *status quo*, a prinajhoršom o to, že sa nakoniec presadia politici, ktorí nemajú zábrany. Hovorím teda o politikovi – realisti, ktorý vychádza z potenciálu spoločnosti a kalkuluje šance, aby niečo zmysluplne presadil a zároveň prežil ďalšie obdobie.

Martin Kanovský: Každý politik musí dnes apelovať na predstavivosť ľudí. Kedysi, keď volebné právo malo päť percent obyvateľstva, to mohlo byť ináč. Tu niet rozdielu medzi populistom, reformistom a realitom.

Egon Gál: Politici apelovali na predstavivosť ľudí vždy. Aj vtedy, keď volebné právo malo len päť percent obyvateľov. Dnes im v tom pomáhajú aj médiá, čo predtým nebolo. Takže možnosť ovplyvňovať predstavivosť je dnes oveľa väčšia ako predtým. Keď prijmeme tézu, že skutočnosť je konštruovaná jazykom, tak si myslím, že hodnotový jazyk našej kultúry bol vytvorený náboženstvom. Tento jazyk sa však z verejného života stratil spolu s mýtom. Za jazyk, ktorým sme hovorili o hodnotách, ktoré náboženstvo prinieslo, však nemáme nijakú náhradu, i keď mýtus sám nechýba.

Samuel Abrahám: S tým súhlasím – jazyk, cez ktorý sme schopní rozprávať o veľkých emóciách, alebo počas kríz či katastrof, sme stratili. Nakoniec, dobrý príklad sú civilné pohreby. Moderný, sekulárny jazyk nie je schopný vyjadriť ten transcendentálny rozmer, ktorý v istý moment chceme počuť. Civilný jazyk nás nespája a necítíme prepojenie s minulosťou. Pred pár rokmi prebehla medzi európskymi intelektuálmi diskusia o hľadaní európskej identity. David Martin zdôrazňoval, že pri udalostiach, keď je potrebné vyjadriť spoločný smútok a bolesť nad tragickou udalosťou či živelnou katastrofou, alebo vyjadriť spoločnú radosť, je sekulárny jazyk bezradný.

František Novosád: Kde vlastne sú zdroje sily predstavivosti dnes? Nie sú to len médiá ako také, je to aj spôsob fungovania ekonomického systému. Bez reklamy ako odvetvia, ktoré sa orientuje na „výrobu“ potrieb, by moderné trhové hospodárstvo spadlo v priebehu dvoch dní. Dnes už ani nevieme rozlíšiť, čo sú naše skutočné potreby a čo sú potreby indukované reklamou. Nakoniec, ako sa vlastne dá určiť rozdiel medzi tým, čo je mojou ozajstnou a čo len „myslenou“ potrebou?

Egon Gál: Ťažko. Možno aj preto sa marketing tak dobre uplatnil v politike. Ako má normálny človek rozpoznať, čo z tých medializovaných sporov myslia vážne a čo je iba politický marketing?

Martin Kanovský: Existuje však niečo ako predstavivosť v rámci širších sociálnych skupín, ktorá by ovplyvňovala správanie sa a rozhodovanie veľkých skupín? Keď áno, ako to vlastne funguje? To je podľa mňa zaujímavá otázka. Šírenie predstáv v rámci skupiny rôznymi spôsobmi komunikácie, vrátane, no nie výlučne, médií, je niečo iné ako individuálne vytvorenie si predstavy...

František Novosád: Áno, existuje aj skupinová, skupinou zdieľaná predstavivosť. O tom, aký je vlastne „ontologický“ status týchto kolektívnych, kolektívne zdieľaných predstáv možno dlho diskutovať, je však empirickým faktom, že sú veci, ktoré napríklad oslovujú slovenského diváka a nechávajú ľahostajným diváka v Čechách. Zarážajúco rozdielne bolo prijatie niektorých slovenských filmov v osemdesiatych rokoch na Slovensku a v Čechách. *Pacho a Tisícročná včela* sa stali takmer súčasťou

slovenskej mytológie, v Čechách tieto filmy nemali skoro nijaký ohlas. Analogické prípady by sme vedeli nájsť aj z deväťdesiatych rokov. Kolektívna predstavivosť je médiom, cez ktoré vnímame napríklad umelecké diela. Umelec, keď hľadá svojho diváka alebo čitateľa, chce osloviť práve túto kolektívnu predstavivosťou. Tá má samozrejme vždy niekoľko vrstiev. Existujú predstavy, ktoré zdieľa len jedno etnikum, jedna sociálna vrstva, existujú predstavy, ktoré nie sú exkluzívne pre jednu kolektívitu a majú regionálny, alebo dokonca univerzálny dosah. Úspech amerického filmu sa do značnej miery dá vysvetliť tým, že jeho tvorcovia už „automaticky“ rátajú s publikom z rôznych etnických a kultúrnych prostredí, a preto sa usilujú modelovať dej ako konflikt s univerzálnym ohlasom.

Egon Gál: Kolektívna predstavivosť a kolektívna psychológia je nadužívanie pojmov. Psychika a predstavivosť, to sú vlastnosti individuálnych myslí. Kolektívna predstavivosť je niečo ako epidémia. Isté mysle sú infikovateľné istými predstavami. Prečo a ako sa to deje je dôležitá otázka sociálnej psychológie.

Samuel Abrahám: Moderná doba býva najčastejšie charakterizovaná ako doba individualizácie, atomizácie indivíduí. Dokonca v tom spočíva aj pýcha modernosti. Napriek tomu vidíme, že na historické problémy sa reaguje kolektívne. Ako to vlastne funguje? Nakoniec videli sme po roku 1989 ako boli reakcie na udalosti málo individualizované. I tu vidíme ako deklarovaný individualizmus naráža na faktickú masovosť. Okrem toho, niekedy až pri prechode do iného prostredia si uvedomíme, koľko spoločného máme s ostatnými z „našej“ spoločnosti.

Martin Kanovský: Kolektívna predstavivosť, to je skôr užitočná metafora. Je samozrejme rozdiel medzi predstavou „v“ hlave jednotlivca a tým, ako sa táto predstava šíri medzi ľuďmi, ktorí boli formovaní spoločnou históriou, pohybujú sa v rovnakých sociálnych a ekonomických podmienkach. Sú určité typy predstáv, ktoré sa v danom období a prostredí šíria oveľa lepšie ako iné typy. Niektoré dôvody sú na individuálno-psychologickej rovine, sú tu však aj historické a sociálne dôvody. Niektoré predstavy sa presadia len v obmedzených lokalitách, iné majú univerzálnejší dosah. Už spomínané americké filmy dokážu osloviť obrovské, vzájomne heterogénne populácie. Aké typy predstáv sa v našich lokálnych podmienkach šíria a z akých dôvodov, by bolo zaujímavou témou na skúmanie.

Egon Gál: Sú isté symboly a schémy, ktoré sú vytvárané konkrétnou tradíciou, kultúrou a sú univerzálne schémy. Je zrejmé, že americké filmy, ktoré dávajú dramatickú podobu univerzálnym konfliktom, majú iné obecenstvo ako filmy, ktoré hovoria o skupine murárov, ktorá sa na zimu vracia do svojej rodnej dediny. Ak môžem použiť Walzerovu terminológiu, tak existujú hrubé a tenké predstavy.

Tenké predstavy sú také, ktoré sú spoločné všetkým tradíciám a kultúram a hrubé zasa také, ktoré sú špecifické.

Samuel Abrahám: Teda aj obľuba konzumnej spoločnosti je asi taká „tenká predstava“. A čo obdiv ku gýču, dokonca k reklamám, ktoré majú vskutku univerzálnu pôsobnosť? Zaráža ma napríklad aj entuziazmus pre rôzne formy ezoteriky. Je neuveriteľné, koľko vzdelaných ľudí prepadlo týmto iracionálnym víziám.

Martin Kanovský: To nie je nič, čo by bolo charakteristické len pre postkomunistické spoločnosti. Konzumná spoločnosť, gýčovitá reklama – to je všetko predsa produkt západnej spoločnosti. Existuje však určite aj niečo špecifické pre slovenskú spoločnosť. Rád by som o tom niečo vedel, len keby existovali na túto tému výskumy...

Egon Gál: Najväčší vplyv majú predstavy, ktoré dokážu pôsobiť na emócie.

František Novosád: Už v diskusii o štáte som spomenul, že slovenská politika vždy skôr reaguje, využíva príležitosti, ktoré sa „otvárajú“ zmenou európskych konfigurácií. Preto základná schéma slovenskej politiky je už od polovice devätnásteho storočia rovnaká. Ide o využívanie možností. Dokonca aj na začiatku deväťdesiatych rokov sa slovenskí politici správali podľa tejto schémy: jedni zdôrazňovali možnosti, iní sa zasa odvolávali na možno neexistujúce tlaky. Bolo to obdobie „absencie“ koncepcií.

Samuel Abrahám: Fungovanie kolektívnej predstavivosti závisí aj od situácie, takpovediac predstavivosť funguje ináč v dobrom a ináč v zlom počasí. V priaznivých podmienkach spoločnosť akoby uprednostňovala univerzálne hodnoty. Avšak v ťažkej dobe počas krízy prevládajú lokálne témy a momenty, pričom tam sme veľmi rozdielni ako iné národy či kultúry. Defenzívna, ochranná línia je iná u Slovákov a iná u Poliakov alebo Čechov. Namiesto univerzálnych prvkov, kolektívnu predstavivosť určujú historické skúsenosti a zvyklosti.

Martin Kanovský: Predstavivosť má okrem toho určite nejakú úlohu aj pri osvojovaní si noriem a pravidiel, ktoré nemôžu byť záležitosťou čisto racionálnej kalkulácie.

Egon Gál: Predstavivosť má mimoriadne silnú úlohu pri osvojovaní si noriem a pravidiel. Myslím si, na rozdiel o tých, ktorí sa dali príliš ovplyvniť Hobbesom, že fantázia a emocionalita hrajú veľmi dôležitú úlohu, pretože racionálne nikdy nie

sme schopní domyslieť všetky dôsledky porušovania alebo dodržiavania noriem. Vždy pracujeme s predstavivosťou.

František Novosád: Presne toto si myslí aj Hobbes. Na to, aby sa ľudia dostali zo šlamastiky, do ktorej sa dostali v dôsledku svojho krátkozrakého egoizmu, musia si toto východisko vedieť predstaviť. Leviathan je konštruovaný v predstave a živí sa z obrazotvornosti a emócií svojich tvorcov. Leviathan musí byť predsa uznaný za suveréna. Padne vtedy, keď sa zrazu rozchýri, že Leviathan nie je nijaký suverén, že stratil svoju moc. Preto predstavivosť sa podieľa na utváraní štruktúr modernej spoločnosti. Sociológovia dokážu presne opísať tieto seberealizujúce sa predpovede. Kalkulujeme vždy na istom emociálnom pozadí, v istom kontexte a toto pozadie, tento kontext je záležitosťou predstavivosti.

Martin Kanovský: Za týmito mechanizmami predstavivosti však musí byť aj nejaký mocenský mechanizmus, ktorý si vynucuje rešpekt k štátu.

František Novosád: Mocenský mechanizmus je nevyhnutný, sám osebe je však proti rozpadu na úrovni predstavivosti, spravidla v dlhšej časovej perspektíve, bezmocný.

Egon Gál: Ja som mal na mysli fenomén a-racionality, keď nedomýšľame dôsledky konania a keď si neuvedomujeme alebo prinajmenšom nevieme presne sformulovať svoje reálne záujmy.

Martin Kanovský: Veľmi dôležité sú štruktúry uznania. Sú vzťahy, ktoré sú nielen závislé od štruktúr uznania, ale aj také, ktorých existencia sa od nich priamo odvíja. Súhlasím s Ferom, že mocenský mechanizmus je vždy nevyhnutný, no bez štruktúr uznania, predstavivosti, sa rozpadá a je bezmocný.